חרטום זעיר Rhynchosia minima – הצמח הסודני שנכחד מבקעת סדום

כתב: אבי שמידע

חרטום זעיר – הצמח הסודני האחרון אשר נכחד מאזור ים-המלח גדל במזרח סיני וניתן לאזרחו בישראל

אחת המציאות הבוטניות המופלאות בצמחית ארץ-ישראל הוא פרט עשביה של **חרטום זעיר** *Rhynchosia minima* אשר נאסף בנוה-המדבר א-צאפי – היא צוער המקראית אשר בדרום ים-המלח. גליון העשביה שמור במוזיאון לטבע בלונדון ורוב הפלורות של הלבנט מצטטות אותו (Zoahry 1972, Boulos 1999 Post 1932). זהו הפרט היחידי שנמצא מאז 1891 בכל המרחב של ירדן, ישראל והלבנט וכל מאמציהם של טובי ההחוקרים לחזור ולמצוא מין זה – אהרונסון, טריסטרם, אהרוני , לינק, אז"פ (איג, זהרי, פינברון), העלו חרס.

תמונה 1-3 מימין: חרטום זעיר אשר נמצא למרגלות גבל פיראני בנחל זע'רה מזרחית לדהב במזרח סיני. צילם יאיר וינר ©
תמונה 4 מימין: חרטום זעיר זן זעיר (העלים והפרי קרחים) כפי שצולם בספרה של קולונט על צמחי ערב (Collenette 1997).

מאז בחרותנו קוראים אנו במגדיר ובפלורה לצמחי ישראל כי בארצנו גדלים מספר צמחים סודניים אשר נאספו עד כה רק באזור א-צאפי בדרום ים-המלח. את כולם אסף הבוטנאי הבריטי הנרי הרט אשר שימש כקצין בריטי חובב הרפתקאות: **שיטה רעננה, שלשי מחומש, ניל דק-עלים וחרטום זעיר**. החרטום נאסף באיזור רק פעם אחת ב- 1891. מאז ניסו כל חוקרי הטבע באיזור לחזור ולאסוף אותו אך נכשלו. גם אנו חרשנו את הקניונים והמעיינות מסביב לים-המלח ובדקנו כמעט כל עץ שיטה ואשל בנווה מדבר צאפי, אך לא עלה עלה בידנו למצוא את החרטום.

והנה בתאריך 12.12.2018 טייל אחד מעמנו (י.ו.) לטיול אתגרי במזרח סיני. תוך כדי טיפוס על מרגלות ג'בל פירני הנמצא ממזרח לדהב צילם שתי תמונות אשר גילו מחדש מטפס

שיחני אותו אנו מחפשים שנים רבות בבקע ים-המלח – **חרטום זעיר.** לפי התמונות שהביא יאיר נמצא הזן השעיר שך החרטום – **Rhynchosia minima** var. memnonia (Delile) Cooke , ללמדנו – כמה אינפורמציה אפשר להבחין בתמונות טובות (אך גם יש לייבש פרט עשביה!) . קולונט בפלורה המצוירת של ערב (Collenette 1997) נותנת את הזן השעיר כמין עצמאי – **Rhynchosia memnonia**. גם הפלורה של פקיסטן ((e-Flora Pakistan נותנת טקסון זה כמין עצמאי ולכן ובהתאם- תאור הפרי של **חרטום זעיר** קרח . ברור בספרות ובעשביה הלאומית של האונברסיטה העברית בירושלים מעלה כי זהו הפרט הרביעי אשר התגלה ונאסף בחצי האי סיני. אנו קוראים לאנשים האמונים על שמירת המגוון הביולוגי לנסות לאזרח את החרטום הזעיר באזור האנקלבות הסודניות של חוף ים-המלח. חובבי טבע יעזרו להביא זרעים מאוכלוסיות ואדי כיד, עז'לה וזע'רה אשר במזרח סיני ובעזרת מומחי האזרוח אשר באזור עין-גדי עוד נזכה לראות את החרטום הזעיר מטפס על עצי שיטה.

מימין: גליון עשביה של חרטום זעיר, נאסף בואדי אראם, 50 ק"מ צפונית לשארם א-שייח בתאריך 17.2.1969
משמאל: גליון עשביה של חרטום זעיר מואדי עז'לה מתאירך 11.3.1969, נאסף על יד נפתלי תדמור

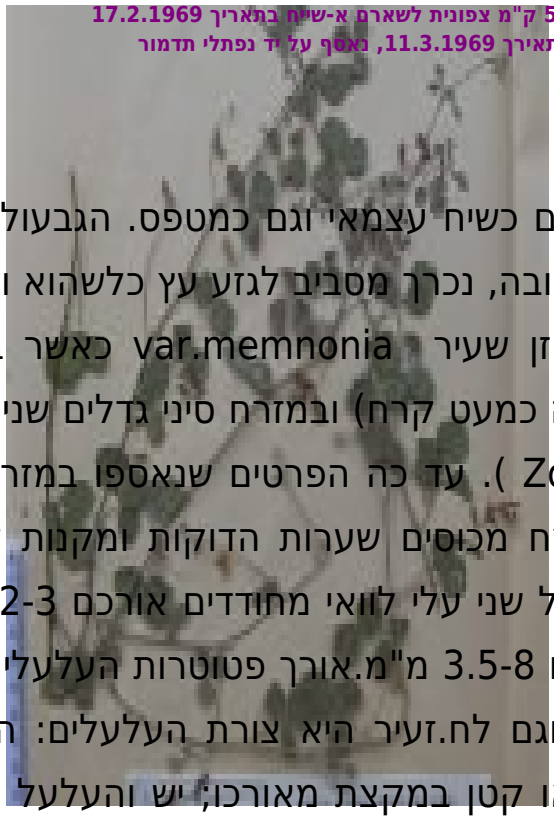

תאור הצמח חרטום זעיר

צמח רב-שנתי עשבוני בעל עלה תלתני הגדל גם כשיח עצמאי וגם כמטפס. הגבעול שרוע או מתנשא לגובה 20-200 ס"מ מתוך שורש מעובה, נכרך מסביב לגזע עץ כלשהוא ומטפס עליו. לצמח שני זנים, זן-קרח var.minima וזן שעיר var.memnonia כאשר בצאפי נמצא הזן השעיר(אך בתאור זהרי כתוב "העלה כמעט קרח) ובמזרח סיני גדלים שני הזנים (על פי הספרות Zoahry 1972, Boulos 1999). עד כה הפרטים שנאספו במזרח סיני ובצאפי שייכים היו לזן זעיר בו כל חלקי הצמח מכוסים שערות הדוקות ומקנות לעלים והגבעולים גוון אפרפר מלבין. העלה תלתני בעל שני עלי לוואי מחודדים אורכם 2-3 מ"מ; עוקץ העלה גדול בד"כ מאורך העלעלים, אורכו 3.5-8 מ"מ.אורך פטוטרות העלעלים 1-3 מ"מ . תכונה אופיינית לרבים ממיני החרטום וגם לח.זעיר היא צורת העלעלים: העלעל רומבואידי כלומר מעויינת רחבה, רוחבו שווה או קטן במקצת מאורכו; יש והעלעל העליון רחב מאורכו וצורתו יתדית (כלומר ראש העלה קטוע כמו בעלי תלתן המגן, ת.הכפתורים) .
בספרות מודגש כי בעוד בחרטום זעיר אורך כל העלעלים גדול מרוחבם וראש העלה מחודד מעט במין ח.לביד (R.pulverulenta) [הגדל במצרים ולא בסיני] העלעל הקודקודי קטום ורחב מאורכו. עלה חרטום זעיר אשר נאסף במזרח סיני דומה לעלים תחתונים של שרעול שעיר : העלעל רחב וקודקודו מחודד אך מעט; עוקץ העלה ארוך

מגודל העלעלים והעלעל הקודקודי בעל עוקץ ברור נוסף. תמונת העלים של הפרט אשר נמצא בגבל פיראני (ראה תמונה) מורה שהבדל זה איננו מדויק: רוחב זוג העלעלים הצדדיים זהה לאורכם וראשם מחודד לרוב אך העלעל הקודקודי לרוב "רומבואידי" וראשו קהה; רוחבו שווה או גדול מאורך העלה. העלעלים מכוסים בתחתיתם בבלוטות זעירות הנראות כנקודות שחורות או כתומות.

התפרחת זקופה נישאת על עוקץ שאורכו 2-7 ס"מ ארוכה מהעלה שבחיקו גדלה; התפרחת נושאת פרחים מעטים או מרובים 3-15 במספר. בזמן הפריחה מתארך גבעול התפרחת בבסיסו והרווח בין הפרחים גדל מאוד (9-13 מ"מ).עוקץ הפרח קצר 1-1.5 מ"מ ובבסיסו שני חפים זעירים הנושרים במהרה. אורך הגביע 3.5-4.5 מ"מ שיניו ארוכות מצינור הגביע, ופניו שעירים. הכותרת צהובה (בכל מיני החרטום) נטויה מטה, אורכה 6-9 מ"מ, מפרש הכותרת שעיר לביד וגודלו 5-6מ"מ, והסירה כפופה כלפי מעלה (דומה לפרח הקרוטלריה) . מספר התרמילים הבשלים על תפרחת קטן (1-4). התרמיל פחוס ובלתי משונץ, אורכו 15-20 מ"מ, רוחבו 6-6.5 מ"מ והוא נושא תמיד רק 2(1) זרעים (בכל מיני הסוג חרטום יש רק 2 ביציות בשחלה). על פי הספרות (פלורה פקיסטן) הפרי קרח אך בפלורה של מצרים מצוין זן בו הפרי שעיר.יש והפרי הבשל בעל כתמים שחורים. הפרי כנראה אינו נפתח.

בית הגידול: בערוצי ואדיות חמים בחגורה המדברית תרמו פילים של מדברים חופי ים-סוף , עולה צפונה עד קו רוחב של דהב במזרח סיני. צמח הנוהג לטפס על עצי שיטים על פי הספרות פורח באביב אך על פי גליונות עשביה ותצפית השדה פורח בעיקר בחודשי פברואר-מרץ אך כמו רוב השיחים הסודניים יכול לפרוח בכל חודשי השנה כתלות ברטיבות ובגשמים (למעט חודשי החורף דצמבר-ינואר).

תפוצה עולמית: מצרים, סודן, ערב, פקיסטן, אפגניסטן, הורו, ציילון, בורמה, סין, כף-ורדה, אפריקה טרופית. נתון גם מהאיים הקריביים, צפון-אמריקה ואוסטרליה – ככל הנראה אליהם הגיעה במאה וחמישים שנה האחרונות כמין "גר ופולש".

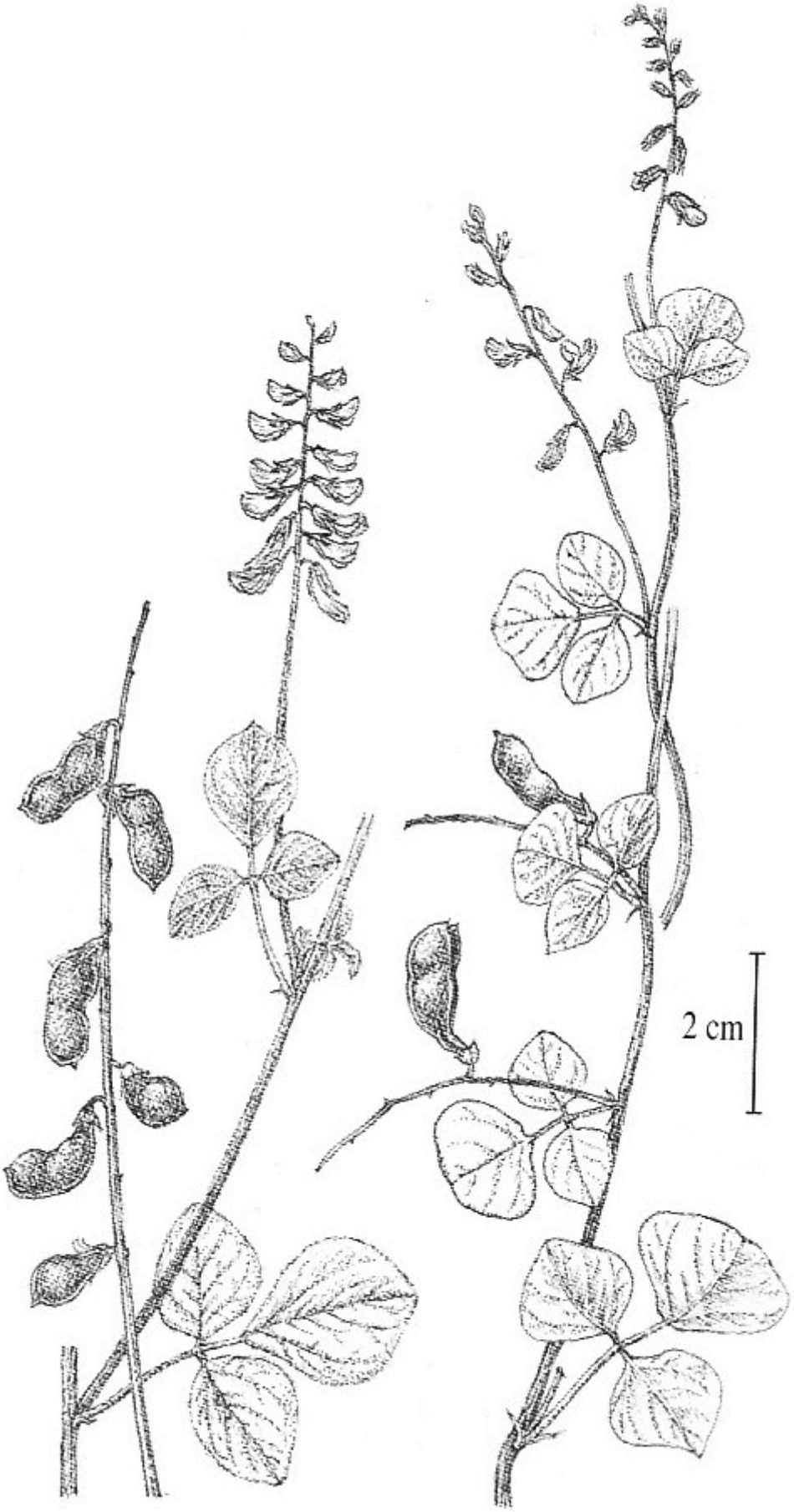
2 cm

עד כה נאספו בסיני שלושה גליונות עשביה בלבד, כולם באזור הואדיות התרמופילים שבין דהב לשארם א-שייח במזרח סיני. גליונות אלה אלהשמורים בעשביה הלאומית בירושלים, כולם הוגדרו בשנת 1972 על ידי א.דנין ופורסמו ב- Danin et al. 1985:

1- נ.תדמור 18.2.1969, ליד ואדי כיד, 800 מטר, מזרח סיני. 50 ק"מ צפ.לשארם א-שייח, על סלעי שיסט מטמורפי.
הפרט הוגדר על ידי דנין 1972) והגדרה אושרה ע"י בולוס(1999) כזן השעיר (var. memnonia Rhynchosia).
2- נ.תדמור 11.3.1969 ואדי ע'זלה, 60 ק"מ צפונית לשארם א-שייח, אפיק הואדי בגרניט אדום
3- ג.אורשן ומ.פורטי 17.2.1969, ואדי אראם, 50 ק"מ צפ.צפ.מערב משרם א-שייח, אפיק חצצי בפתח קניון.

ספרות:

שמידע א ואור י 1983 הצמחיה הסודנית בישראל, רתם 6. הוצאת החברה להגנת הטבע.

————————————————————————————————

Boulos L 1999 Flora of Egypt.Vol.1. Al Hadara Publishing. Cairo.

Collenette IS 1997 Wildflowers of Saudi Arabia. National Commission for Wildlife, Conservation and Development, Riyadh. Kingdom of Arabia.

Post GE1932 Flora of Syria, Palestine and Sinai, 1883-1896; 2nd ed. By J.R. Dinsmore, 2 Vols. American Uni. Press, Bierut.

Zohary M 1972 Flora Palaestina. Vol. II. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Flora of Pakistan – e-Flora site – http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=5

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: שמידע א 2019 חרטום זעיר Rhynchosia minima – הצמח הסודני שנכחד מבקעת סדום, חדשות בוטניות, כתב-עת "כלנית" מספר 6.

חרטום זעיר Rhynchosia minima – הצמח הסודני שנכחד מבקעת סדום

==========